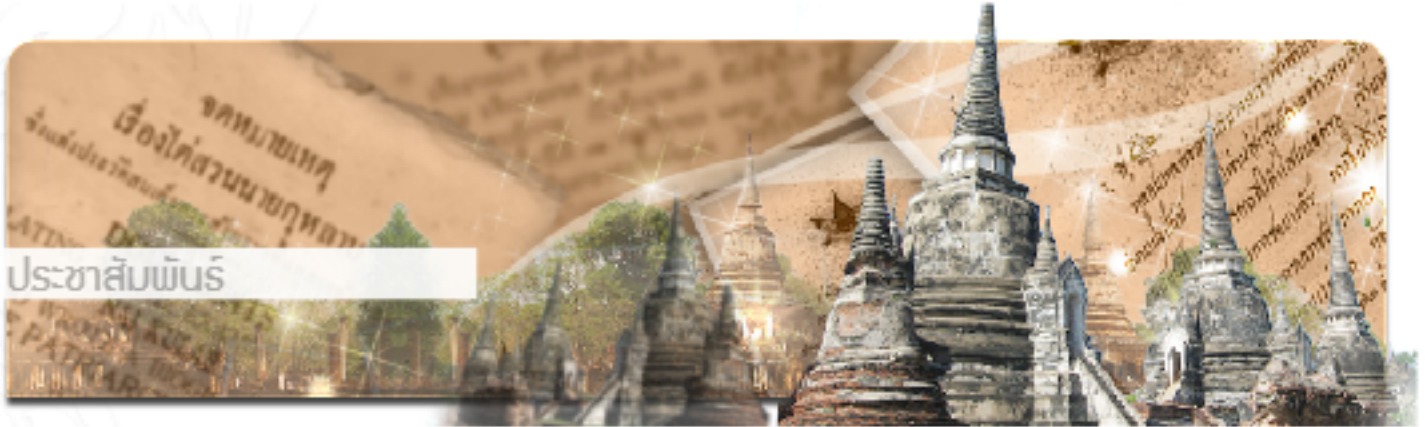

ปรับขนาดตัวอักษร

ค้นหา

หน้าหลัก | เกี่ยวกับเรา | **ข่าวประชาสัมพันธ์** | คลังวิชาการ | บริการ | เว็บไซต์ที่เครือข่าย | องค์ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ประชาสัมพันธ์

ข่าวประชาสัมพันธ์

ข่าวกรมศิลปากร

กิจกรรมที่ป่าสมเ็จ

เขียนข่าว

คลังภาพกิจกรรม

ติดต่อเรา

ข่าวรับสมัครงาน

ระบบชลประทานเมืองสุโขทัย

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดและทรงประกอบพิธีสถาปนาและทรงวางศิลาฤกษ์ของพระตำหนักสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ บริเวณวัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๓

ระหว่างวันที่ ๑๙ - ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในจังหวัดสุโขทัย ทอดพระเนตรระบบชลประทานสมัยสุโขทัยและแหล่งน้ำต่างๆที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาปรางค์กู่ ทรงศึกษาท่านกับน้ำจุดต่างๆและเหมืองฝายที่สำคัญหลายต่อหลายแห่งด้วยความสนพระทัยยิ่ง โดยมีเจ้าหน้าที่จากกรมศิลปากรรวมทั้งกรมชลประทานคอยอำนวยความสะดวก

ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ กรมศิลปากรได้มอบหมายให้นางฉวีพร สิวมาลัย นักโบราณคดี ๖ พร้อมด้วยนักที่ ๓ สุโขทัย ดำเนินการศึกษาสภาพพื้นที่น้ำท่าบนพระตำหนัก ท่านปิณฑะและปิณฑะต่างๆซึ่งเป็นสาธารณูปโภคจากเขาปรางค์กู่ แล้วจัดทำเอกสารและแผนผังขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ของกรมชลประทานสำหรับทรงศึกษารายละเอียด โดยภายหลังจากการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้แล้ว กรมศิลปากรได้เชิญผู้เชี่ยวชาญเพื่อจัดทำพิมพ์เขียวและแปลนโครงการชลประทานของเมืองสุโขทัย อันเป็นหลักฐานทางวิชาการที่สำคัญชิ้นหนึ่งของประวัติศาสตร์โบราณคดีสุโขทัย

ภูมิศาสตร์โบราณคดี

เมืองโบราณสุโขทัยตั้งอยู่ใกล้ภูมิศาสตร์พื้นที่สูงที่ ๓๙' ๓๒' และเส้นแวงที่ ๑๐๗' ๐๑' อยู่ในเขตพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ตอนบน ปรางค์กู่แนวภูเขาหินปูนล้อมรอบเป็นกำแพงเมืองทั้ง ๔ ด้าน ขนาดกำแพงเมืองด้านเหนือและใต้ ยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร ส่วนด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้างประมาณ ๑,๖๐๐ เมตร

ที่ตั้งของเมืองสุโขทัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางภาคเหนือตอนบนซึ่งปรากฏภูเขาเข็กกู่ โผล่ขึ้นมาในสูงมากทีเดียว แต่โดยสภาพแล้วเป็นที่ราบกว้างสม่ำเสมอตลอดไปตลอด จนถึงด้านใต้ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ลุ่มทางภาคกลางของประเทศไทย

ด้านทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัยปรากฏแนวเทือกเขาปรางค์กู่ ทำหน้าที่เป็นหลังคาหินปูนกั้นกั้นน้ำฝนที่จะไหลลงสู่ที่ราบทางด้านทิศตะวันออก ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสุโขทัย และต่อเนื่องไปสู่พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำชมพูที่ลุ่มทางออกไปราว ๑๕ กิโลเมตร

เมื่อพิจารณาจากสภาพพื้นที่ของเมืองสุโขทัยมีพื้นที่ราบลุ่ม หินทราย หินดินดาน หินชนวน หินปูนและหินภูเขาไฟ มีแหล่งต้นน้ำบนเทือกเขาโกลกมาเป็นสาธาร ซึ่งมีความลาดชันและรุนแรง พืชพันธุ์ที่ขึ้นบนที่ราบ ลาน หาด หินปูนในสาธารณูปโภคแล้วคืออยู่เป็ต้นสภาพพื้นที่เขตนลาดสูงที่ที่ราบ ลดลงพื้นที่มีขนาดใหญ่จากบริเวณเนินเขา สักขณะนั้นบริเวณ นี้จะแห้งแล้งชวร ตลอดสวนมากในบริเวณนี้เขตนลาดและลาด เป็นที่แห้งแล้งหืดแห้งแล้ง ไม่สามารถเก็บกักน้ำหรือเพาะปลูกได้

ส่วนตะกอนที่มีขนาดเล็กกว่าจะถูกพัดพาไกลออกไป และเมื่อเข้าสู่ที่ราบที่ห่างไกลภูเขามากขึ้น พื้นที่บริเวณนี้ก็จะถมน้ำจะไหลช้ากว่า และเมื่อเข้าสู่ที่ราบที่ห่างไกลภูเขามากขึ้นอีก จะกลายเป็นที่ราบระดับ บริเวณนี้จะมีป่าไม้เดี่ยว หรือพญาขึ้นปกคลุมห่างๆ

ที่ราบลุ่มบริเวณนี้จะมีน้ำท่วมซึ่งทุกปี กระแสน้ำที่ไหลช้าจะก่อให้เกิดภาวะที่มีขนาดใหญ่กว่าคอกกอนบริเวณใกล้เคียง ส่วนลุ่มภาคเล็กจะตกตะกอนไกลออกไป ทำให้พื้นที่ริมฝั่งประกอบด้วยลุ่มภาคขนาดเล็ก ทำให้เกิดสภาพภูมิประเทศสูง เรือกวรา ส่วนริมน้ำ เป็นบริเวณที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นฉลุ และเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน และสัตว์ลงไปเป็นที่ลุ่มต่ำ ประกอบด้วยลุ่มภาคที่มีขนาดเล็กกว่า ที่เรือกวรา ที่ลุ่มต่ำ มีกกระรอนำน้ำใสไม้สัก ไม้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว

พื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอ้อมมีลักษณะเป็นทิวของกระทงที่มีความสัมพันธ์กับการเกิดที่ราบชั้นบันไดของแม่น้ำที่ต่อเนื่องจากที่ลาดของเชิงเขาประทักษิณ กล่าวคือ ในขณะแรกแม่น้ำสาขาระพัดทางตะกอนทับถมตามหุบเขา ความเร็วในการไหลของแม่น้ำได้ทำให้เกิดการกัดเซาะเป็นแนว จนระยะเวลาหนึ่งมีสภาพของแม่น้ำที่ลดความเร็วลงทำให้เกิดการทับถมบนแนวกัดเซาะ และเมื่อเกิดกระแสน้ำรุนแรงก็กัดเซาะพื้นที่ตรงกลางมีลักษณะขรุขระเมื่อเกิดขึ้นน้ำจะ ทำให้เกิดที่ราบชั้นบันไดลดระดับกันไปจนถึงริมฝั่งแม่น้ำ

น้ำฝนเป็นสภาวะสำคัญที่ทำให้เกิดสาขาระพัดแม่น้ำต่าง ๆ เมื่อน้ำฝนไหลลงไปตามความลาดชันของภูเขา ก่อให้เกิดการกัดเซาะพื้นที่เป็นร่องน้ำเล็กๆต่างๆ ไหลไปรวมกันเป็นร่องน้ำขนาดใหญ่และรวมกันเป็นสาขาของสาขาระพัด รวมตัวกันไปเรื่อยๆจนกลายเป็นสาขาระพัดแม่น้ำในที่สุด

ขณะที่น้ำไหลไปตามทางจะพัดพาตะกอนต่างๆทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไหลไกลออกไป ลุ่มภาคที่ไหลมาขึ้นน้ำเหล่านี้ จะเพิ่มแรงปะทะให้รุนแรงและแตกหักมากยิ่งขึ้น กัดเซาะสาขาระพัดน้ำเป็นหลุมเป็นบ่อและกว้างมากขึ้นเรื่อยๆ ตามลำดับวิวัฒนาการ

แนวเทือกเขาประทักษิณทอดตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ เป็นระยะทางกว่า ๒๕ กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ราว ๓๑๒ ตารางกิโลเมตร มีต้นเขาตะลบไปทางด้านทิศตะวันตก ทำให้ภูเขาฝั่งตะวันตกมีความลาดชันมากกว่าฝั่งตะวันออก มียอดเขาสูงค่ารวมทั้งหมด ๓๕ ยอด มีหุบเขาระหว่างยอดเขาต่างๆ เป็นต้นน้ำสาขาระพัดน้ำที่ไหลสู่ที่ลาดเชิงเขา น้ำที่ไหลลงจากสาขาระพัดเทือกเขาประทักษิณ ที่มีผลเกี่ยวพันระบบชลประทานสุโขทัย มี ๓ ทาง ได้แก่

๑. น้ำที่ไหลลงจากสาขาทางทิศตะวันตกของเขาน้ำประทักษิณ

แหล่งต้นน้ำ	ห้วย, คลอง
๑) เขาคมนวนนาค	คลองกระพอง คลองตานหัก คลองแพน คลองกระตอนไค
๒) เขาหนองพลอง	คลองกระพอง
๓) เขาน้ำม้า	คลองกระพอง คลองมะขาง คลองฆานโต คลองตานพลอง
๔) เขาน้ำประทักษิณ	คลองใบเขา
๕) เขาคาอ	คลองเพ็ญป่าบ

๒. น้ำที่ไหลลงจากสาขาทางด้านทิศเหนือของเทือกเขาประทักษิณ

แหล่งต้นน้ำ	ห้วย, คลอง
๑) เขาคาอ	คลองน้ำคอกไหลลงคลองตาน
๒) เขาเจดีย์งาม	
๓) เขาเจดีย์งาม	คลองบง

๓. น้ำที่ไหลลงจากสาขาทางด้านทิศตะวันออกของเทือกเขาประทักษิณ

แหล่งต้นน้ำ	ห้วย, ลำคลอง
๑) เขาเจดีย์งาม	

๒) เขาค้าง	คลองเสาพล
๓) เขาร่องไก่	คลองเสาพล
๔) เขาดงโหลง	
๕) เขาทรงบาดใหญ่	
๖) เขาร่องไก่	คลองเหมืองตำรา
๗) เขาร่องไก่	คลองเหมืองผางผึ้ง
๘) เขากันลม	
๙) เขาร่องไก่	
๑๐) เขาแดง	
๑๑) เขากันลม	
๑๒) เขาคุดขนาด	คลองเหมืองผางผึ้ง
๑๓) เขามีส	
๑๔) เขาโ่งตะแอก	
๑๕) เขานาฉา	
๑๖) เขากุดผางผึ้ง	
๑๗) เขากุดผางผึ้ง	คลองตาแจ็ก

ลักษณะทางกายภาพของที่ราบเชิงเขาร่องไก่ เป็นลักษณะของน้ำฝนเขตร้อนที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน ๑,๐๐๐ เมตร มีพื้นที่ป่าไม้ขึ้นปกคลุมหนาแน่น เช่น ยางขาว ยางแดง ยางตะเคียน กะบาก เคี่ยมหอม แดงแดง แดงกำผัก ทำให้ป่าค่อนข้างมีผลผลิตไม้ ไม้ที่มีการเจริญเติบโตตลอดทั้งปีไม่มีการผลัดใบ ไม้เขตร้อนปกคลุมสาธาณูปโภคจากเขตต่างๆ ให้ชุมชนตลอดปี

พื้นที่บริเวณนี้เป็นที่ตั้งเมืองสุโขทัย ส่วนของศิลปกรรมทางศาสนามีวิวัฒนาการ เช่น สถาปัตยกรรมและแหล่งน้ำต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการจัดแหล่งน้ำธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเมือง ทั้งในด้านเกษตรกรรม เศรษฐกิจและสังคม

เขื่อนลัดคลองและแหล่งต้นน้ำในอดีต

"**ลัดคลอง**"มีมาจากภาษาสันสกฤตว่า สริทฺถงค แปลว่า ทำนบ ลัดคลองตั้งอยู่ห่างจากกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๓ กิโลเมตร จากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยเจ้าหน้าที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัย พบแนวคันดินเชื่อมคลองระหว่างเขากิวมาฉาและเขาทรงบาดใหญ่ มีการขุดดินจากลำน้ำในเพื่อขุดมาปรับถมเป็นคันดินกันน้ำ ลักษณะคันดินที่เหลืออยู่มีขนาดฐานกว้างประมาณ ๑๕ เมตร สูง ๕ เมตร คันดินตลอดแนวกว้าง ๓-๕ เมตร ยาว ๓๓๐ เมตร สภาพพื้นดินหลายจุดเป็นช่วงๆเพราะถูกน้ำกัดเซาะ สภาพปัจจุบันได้ดำเนินการปรับปรุงคันดินตามระบบชลประทาน มีความสูงประมาณ ๑๐ เมตร กักเก็บน้ำได้ ๕๐๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร มีพื้นที่รับน้ำประมาณ ๕ ตารางกิโลเมตร รับน้ำจากเขื่อนเขาร่องไก่ เขาค้าง เขาเจ็ดผาง ที่เป็นพื้นที่หลังคันน้ำไหลลงมาเป็น **สาธาณูปโภค** ไร่ต่าง ๆ เช่น

๑. โขกพระทรงสูงพระยรรย
๒. โขกเข็ดตามฉลุ
๓. โขกฉ้างคาม
๔. โขกน้ำคันขาง
๕. โขกขมพู
๖. โขกพม่าฝนดอก

ลัดคลอง ๒ (ทำนบกั้นน้ำโคกขม) ตั้งอยู่ที่บ้านขมค้ำสิริ ห่างจากกำแพงเมืองด้านทิศใต้ไปตามแนวคันดินกันน้ำหมายเลข ๕ ต. พืชถนนพระราง ไปประมาณ ๗๖ กิโลเมตร เป็นคันดินลัดทางทิศตะวันตกของเขานาฉาและเขากุดผางผึ้ง มีความกว้างราว ๗๑๐ เมตร สูง ๓-๕ เมตร ยาว ๑,๓๐๐ เมตรตรงกลางทำนบเจาะขาดเป็นช่องระบายน้ำเมื่อมีปริมาณน้ำมากเกินไป

ลัดคลอง ๒ รับน้ำจากพื้นที่หลังคันน้ำเขื่อนเขาโ่งตะแอก เขาคุดขนาด เขามีส ครอบคลุมพื้นที่ราว ๑๕ ตารางกิโลเมตร มีสาธาณูปโภค ๑๒ ตำบล ไหลมารวมตัวกันบริเวณฝั้งกษัตริย์ของสุโขทัย ลุดซึ่งมีพื้นที่ประมาณ ๕-๖ ตารางกิโลเมตร แล้วไหล

คลองเดิมมาเชื่อมเมืองเก่าด้วย ผ่านเพิงผาหินบริเวณที่พบพระศิวะกรมศรีย หรือ พระแม่ย่า แล้วไหลลงเขื่อนภูเขาไปสู่พื้นที่ราบลุ่มและพื้นที่กักเก็บน้ำชลประทาน ๒

เหมืองยายตั้ง..เป็นลำธารขนาดใหญ่ มีความกว้างประมาณ ๒๐-๒๕ เมตร ฝายี่งลำธารสูงเฉลี่ย ๕-๑๐ เมตร ขึ้นน้ำจากลำธารเล็ก ๆ ๑๒ สาย ที่ไหลมาจากเทือกเขาฝั่งตะวันตก เขาคุยมุมขนาดและเขาอีตม ที่ระดับความสูง ๘๑๗ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง แล้วลดระดับลงสู่ลุ่มกึ่งระหว่างหินน้ำที่ความสูงระดับ ๓๕๐ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ความลาดชันสูงมีทำให้เกิดกระแสน้ำรุนแรง พัดพาหินขนาดใหญ่มาทับถมกัน และบางส่วนของลำธารมีร่องรอยถูกกัดเซาะจนผืนดินพังทลาย มีร่องรอยของ กุมภสักขณ หรือ Pothole ที่เกิดจากกรวดทรายที่น้ำพัดพามาตกในร่องหิน กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวอาจก่อตัวเป็นถ้ำถาวร พัดพากรวดทรายมาถมจนกีดขวางพื้นที่เป็นหลุมลึกจากพื้นดิน

น้ำโลก..ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่กล่าวว่า "เมืองทิวฉวน... มีน้ำม่วง ป่าขาม มีน้ำโลก มีพระพุทธรูป..." น้ำโลกหรือบ่อน้ำพุ ตั้งอยู่ติดถนนทางทิศใต้ของเหมืองยายตั้ง เป็นแหล่งน้ำที่ไหลมาจากใต้ดิน ทำให้เกิดลำธารไหลไปรวมกับเหมืองยายตั้ง ไหลลงสู่พื้นที่ชลประทาน ๒ (ทางบ่อน้ำโลกถนน) เมื่อปริมาณน้ำมีมากเกินไป ทางฝั่งจะระบายลงที่ปากคลองกลางทางบ่อน้ำพุทางหนึ่งจะไหลลงไปกับลำเหมืองยายตั้ง ไปบรรจบกับทางบ่อน้ำพุดหมายเลข ๔ ค. หรือถนนพระร่วงสายสุโขทัย-กำแพงเพชร เพื่อใช้ในการเกษตรกรรมตามชุมชนริมถนนพระร่วง

ซากบ่อน้ำที่เกิดจากเทือกเขาประเทือง

โขกเปิดเป็นแหล่งน้ำที่มีน้ำซึมผ่านทรายขึ้นเปลือกไปตามแนวลำธาร ทรายที่ลุดขึ้นลำธารมีสีดำอมน้ำตาลคล้ายสีเปลือกทั่วไป อาจเกิดจากหินที่ขยี้ของโคลนขาวบ้านฉางเคอเชอควา โขกเปิด แล้วกรวดเหล็กเพื่อโขกเปิด น้ำจากโขกเปิดนี้จะไหลไปสู่ทางบ่อน้ำพุดหมายเลข ๔ ค. ตามเหมืองฉางน แล้วระบายไหลลงไปกับคลองกลาง

โขกหินสีตั้งอยู่ทางด้านใต้ของโขกเปิด ตามลำธารมีก้อนหินในปริมาณจำนวนมาก บางก้อนของหินมีโขกหินร่องรอยกรวดหินขนาดถึง ๑-๑.๕๐ เมตร แสดงถึงการไหลของหินที่ถูกน้ำพัดพามาเป็นเวลานาน น้ำจากโขกหินสีจะไหลไปทางบ่อน้ำพุดหมายเลข ๔ ค. และไหลไปรวมกับเหมืองยายตั้งต่อไป

การให้น้ำมาใช้ใน-นอกเมืองเก่าสุโขทัย

ภายในเมืองสุโขทัยมีสระเก็บกักน้ำประมาณ ๑๗๕ สระ มีทั้งแบบขุดลงไปในดิน และกรพหนึ่งคำ่อมีหรือศิลาแลง บ่อที่ลึกที่สุดลุ่มบริเวณด้านหลังวัดสุราษฎร์มีพละขุมสามคำแห่งมหาธาตุ ขนาดปากบ่อกว้าง ๓ เมตร ลึก ๒๕ เมตร มีคลองส่งน้ำจากบริเวณเมืองขึ้นในทางทิศเหนือของวัดมหาธาตุ ตั้งน้ำจากสระทั้งสระรวมเข้ามาถึงสระทั้งสระ

(ภาพคูเมืองกำแพงเมืองสุโขทัย-ภาพบริเวณคลองเส้าหลุมมาจากคูเมืองตะวันตกเฉียงใต้)

คูเมืองและกำแพงเมืองสุโขทัยวางตัวเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีสี่ด้านเป็นกำแพง ๓ ชั้น และคูน้ำ ๓ ชั้น กำแพงที่เป็นแนวป้องกันข้าศึกและเขื่อนดินมีสันน้ำมาใช้ประโยชน์ โดยเป็นน้ำที่ไหลมาจากคลองเส้าหลุมด้านทิศตะวันตกมาด้วยบริเวณคูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งจะมีไหลเชื่อมคูเมืองขึ้นใน เนื่องจากในการบูรณะขึ้นปรางจุฬารามปริวรรตศิลาสุโขทัย ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๓๑ ได้ขุดพบบ่อน้ำดินเผามากมาย ใกล้เคียงสระและคูน้ำล้อมรอบวัดเส้าหลุม เช่นที่วัดพระพายหลวง วัดมหาธาตุ วัดเชตุพน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีทางบ่อน้ำอื่นๆ คลองข้างใต้เพื่อส่งน้ำและกักเก็บน้ำไว้ในเมือง ทางบ่อน้ำที่สำคัญได้แก่ **แนวสันดินหมายเลข ๔ ค. ถนนพระร่วง ๑ สุโขทัย-กำแพงเพชร** ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกำแพงเมือง มีความสูงประมาณ ๑.๕๐-๒.๕๐ เมตร กว้างราว ๔-๖ เมตร ยาวประมาณ ๗๓ กิโลเมตรถึงเมืองกำแพงเพชร มีในหลายสถานตามถนนพระร่วงสมัย ๒-๓ แห่ง และ**แนวสันดินถนนพระร่วง ๒ สุโขทัย-ศรีสัชนาลัย** ขนาดใกล้เคียงกันถนนพระร่วง ๑ สุโขทัย-กำแพงเพชร วางสันดินสันตั้งแต่ประตูศาลหลวงมุ่งขึ้นไปฝั่งเมืองศรีสัชนาลัย โดยแนวสันดินที่พบขาดหายไปเป็นระยะๆ สำหรับในหลายสถานเมืองรามตามแนวถนน ๒๓ แห่ง แนวสันดินเหล่านี้นอกจากใช้เป็นถนนแล้วยังใช้เป็นแนวตั้งสันน้ำที่ไหลมาจากทางทิศตะวันตกเพื่อไปประโยชน์และผันน้ำไปสู่บ่อน้ำอื่น

วิธีการควบคุมน้ำของเมืองสุโขทัย

ชลประทานมาจากลำธาร ฮต แปลว่า น้ำ +ว(หรือ)แปลว่า ให้ หมายถึงการชักชวนน้ำในรูปแบบต่างๆเพื่อประโยชน์หลายอย่างแก่ประชาชน โดยมีน้ำไว้ใช้อย่างเพียงพอและสม่ำเสมอตลอดปี เช่น การสร้างเขื่อนฝาย สำหรับกักเก็บน้ำในฤดูฝนซึ่งเกิดความล้นการ เป็นการบรรเทาปัญหาอุทกภัย และสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งเป็นต้น

การพัฒนาแหล่งน้ำในการชลประทานเพื่อการเกษตรกรรม มีวิธีการต่างๆ ดังนี้

- ๑. การหล่นน้ำ คือ การสร้างเขื่อนหรือฝายกั้นไว้ระดับน้ำเหนือเขื่อนสูงขึ้นจนถึงระดับพื้นที่เพาะปลูก
- ๒. การส่งน้ำ คือ การขุดคลอง หรือ การวางท่อส่งน้ำ เพื่อกระจายปริมาณน้ำให้ทั่วถึงพื้นที่เพาะปลูก

- ๓. การเก็บกักรักษาป่า คือ การสร้างฝายบม การสร้างประตูกักน้ำ หรือแม่แต่การพรวนคัน คุมคันเพื่อรักษาความชื้นในดินให้มากที่สุด
- ๔. การระบายน้ำ คือ การขุดคลองเพื่อระบายน้ำออกจากพื้นที่เพาะปลูก เพื่อการเก็บเกี่ยวและขนย้ายผลผลิตออกจากพื้นที่เพาะปลูก
- ๕. การมีฉางเก็บเมล็ด คือ การระบายน้ำส่วนการสร้างคันกั้นน้ำและอาจมีชลประทานน้ำประกอบ

ประโยชน์ของการชลประทานมีมากมายหลายประการ ได้แก่

- ๑. บรรเทาภัยแล้งทุกคืน
- ๒. ักเก็บน้ำไว้ใช้ตลอดปีทั้งเพื่อการเกษตรและการอุปโภคบริโภค
- ๓. เกิดการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ให้มีปริมาณเพียงพอและในโอกาสที่ใดไปต่างประเทศ
- ๔. ใช้จ่ายน้ำเป็นเส้นทางคมนาคม
- ๕. ทำให้สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้น่าขึ้น

การชลประทานในเขตชุมชนวัดพระพาดหลวง

ชุมชนวัดพระพาดหลวง ไม่ปรากฏขึ้นก่อนการสร้างเมืองสุโขทัย ชุมชนนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่รำพันโดยมีเทือกเขาปรางค์กู่เป็นฉากหลังทางทิศใต้และทิศตะวันตก ลักษณะการตั้งก่อสร้างเมืองในที่เป็นเนินสูงใกล้กับทางน้ำและใกล้ภูเขาเช่นนี้ น่าจะดูมาตั้งแต่แรกเริ่มสร้างชุมชนมนุษย์ ชุมชนวัดพระพาดหลวงมีรูปแบบการสร้างเมืองทรงเขาคงคี่ แสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่ใส่ใจการคิดระดมของอย่างดี เชื่อว่าเมื่อสหภาพการสร้างเมืองแบบนี้ได้ขึ้นมาจากกลุ่มผู้นำที่มีความสามารถ ซึ่งมีความชำนาญในการจัดรูปผังเมืองและการชลประทานเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนา โดยกำหนดให้มีปราสาทเป็นเทวสถานกลางสัญลักษณ์ของเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล กำแพงรอบล้อมเป็นสัญลักษณ์ของดิน และน้ำในอุโมงค์เป็นสัญลักษณ์ของเกอิตรสมุทร

ศูนย์กลางการปกครองและศาสนาของชุมชนวัดพระพาดหลวง ตั้งอยู่ในพื้นที่สี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ในขณะที่ยังที่ใดรอบเป็นพื้นที่หลักทางเศรษฐกิจของชุมชน การสร้างฝายน้ำล้นและฉางเก็บน้ำ ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการมีฉางเก็บน้ำไว้ให้หลบพายุฝน และอีกเก็บน้ำไว้ในการเกษตรกรรม จากการศึกษาจากศิลาจารึกของพ่อขุนผาเมืองของพ่อขุนผาเมืองและเขาสุพานหินทางทิศเหนือ เข้าสู่เขตทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของชุมชน และร่องน้ำที่ไหลผ่านของเขาสพานหินกับเขาเจ็ดยางจะไหลเข้าสู่ชุมชนวัดพระพาดหลวงเช่นกัน จากระดับความสูงของแหล่งคันน้ำที่มีความชันค่อนข้างมาก ทำให้ป่าที่ไหลลงมามีความรุนแรง จึงได้มีการสร้างคันดินเพื่อชะลอความเร็วของน้ำในบริเวณทิศตะวันตกของวัดศรีชุม โดยได้สำรวจพบแนวคันดินที่มีความยาวประมาณ ๑.๒ กิโลเมตร กว้างประมาณ ๘-๑๐ เมตร สูง ๓-๔ เมตร แนวคันดินหมายเลข ๔ และแนวคันดินหมายเลข ๕ และ ๖ ทำหน้าที่เป็นฝายน้ำล้น ๒ ฝาย ในขณะที่ตัวคันน้ำที่ล้อมรอบชุมชนก็สามารถป้องกันน้ำที่ไหลลงมาจากคันดินเข้าท่วมเมืองได้เช่นกันซึ่งก่อนระบายลงคลองของแม่รำพันน้ำที่ท่วมพื้นที่บริเวณคลองของเหล่านี้ใช้เป็นแหล่งทำมาค้าขายและสัญจรได้ ในศิลาจารึกเขื่อนกั้นบริเวณดังกล่าวที่ว่า คลาดปลาน ซึ่งสามารถโยนปืนทางออกสู่น้ำสายใหญ่ คือ ลำน้ำแม่รำพัน

คันที่คดระวินออกของลำน้ำแม่รำพัน มีคันดินหมายเลข ๗ ขนาดกว้างประมาณ ๑๕-๒๐ เมตรสูง ๔-๕ เมตร โอบรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากั้นคันที่คดระวินคก ส่วนคันดินคันที่คดระวินออกเว้นช่องระบายน้ำไว้ตรงกลาง คันดินนี้สามารถเก็บน้ำที่ไหลลงจากลำน้ำแม่รำพันเพื่อใช้ในการเพาะปลูกข้าวได้เป็นจำนวนมาก

การชลประทานในเขตเมืองสุโขทัย

การสร้างเมืองใหม่ในบริเวณ โขทางไกลจากที่ตั้งชุมชนเดิม อาจเกิดจากการขยายตัวของชุมชน หรือที่ตั้งเมืองเก่าอาจเกิดจากปัญหาภาวะทางธรรมชาติที่อาจเกิดความไม่เหมาะสมในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้นการศึกษารูปแบบและวิวัฒนาการของชุมชนเมืองสุโขทัยอาจใช้ประโยชน์จากที่ตั้งเมืองเดิมคือชุมชนวัดพระพาดหลวง สร้างเมืองสุโขทัยให้สมบูรณ์ แหล่งน้ำและเส้นทางน้ำต่างๆ ถูกทำขึ้นฉาบฉวย เพื่อเก็บน้ำมาไว้ภายในเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพและชาญฉลาด

การชลประทานเพื่อการอุปโภคบริโภค

แหล่งน้ำธรรมชาติจากเขามะรำกู่ ใต้แก๊ว คลองเสาผล ลำน้ำจะไหลลงมาถึงสี่คลองสี่ที่มีพื้นที่กักเก็บน้ำได้ ๘๐,๐๐๐-๑๒๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร สามารถระบายเข้ามาในเมืองสุโขทัยได้ตลอดทั้งปีมีลำน้ำสายนี้จะไหลไปยังบริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองสุโขทัย ถูกชักเข้าไปเลี้ยงอุโมงค์โดยรอบและกักเก็บน้ำไว้ตามคลองต่างๆ ก่อนไหลไปสมทบกับลำน้ำแม่รำพันทางทิศตะวันออกของเมือง จะตั้งเกิดไว้ว่าการสร้างเมืองสุโขทัยใหม่มี ไม่ได้สร้างฝายเพื่อป้องกันน้ำท่วม อาจเป็นเพราะฝายน้ำล้นคันกั้นของชุมชนวัดพระพาดหลวงยังใช้การได้ดี และน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทางตอนเหนืออาจไม่มีผลกระทบในทางข้ามคลองที่สร้างขึ้นใหม่ทางใต้ แต่สุโขทัยเมืองก็มีได้มีความประมาทในความรุนแรงของน้ำจากภูเขา จึงได้

สร้างกำแพงเมืองขึ้นเป็น ๓ ชั้น ทำพนาที่ล้อมรอบกำแพงหรือเขื่อนป้องกันน้ำเข้าท่วมเมือง นอกเหนือจากประโยชน์ในการป้องกันน้ำคือคือ

การชลประทานแบบเหมืองฝายของเมืองสุโขทัย

จากการศึกษาของชลประทานในสมัยสุโขทัย พบหลักฐานระบุถึงการชลประทานแบบเหมืองฝายจากศิลาจารึกสุโขทัยมหัศจรรย์ที่ ๓ หรือศิลาจารึกนครชุม พ.ศ. ๑๙๐๐ ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ มีคำว่า "เหมืองฝายฝายฝายฝาย..." และจารึกฐานพระฉัตรเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. ๒๐๔๓ ระบุว่า "ฉัตรหลวงพระอารามสร้างมาไม่ไ้ถึงมาทางหนึ่งก็กรมหาตั้นและเขาฉลวงทำมาทางหัว และหาหัวฉัตร กษัตริย์หลวงเอาน้ำไปไ้ถึงมาทางหนึ่งก็กรมหาตั้นและเขาฉลวงทำมา...". เห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัย พระอาราม ซึ่งฉลวงเป็นพระอารามสุโขทัย ได้มีการชลประทานแบบเหมืองฝายขึ้นในเขตกำแพงเพชร สำหรับในสมัยสุโขทัยนั้นพบว่าน้ำจากเทือกเขาปรงทิพย์ไม่เพียงพอในการทำนาเมือง น้ำจะไหลจากแหล่งน้ำธรรมชาติลงสู่ที่ราบลุ่มต่ำ ตามลำธาร ลำห้วย เช่น คลองยาง เหมืองตาสาม เหมืองตาฉิ่ง คลองตาเจ๊ก เป็นต้น สหิทธิงศ์ ๒ เป็นฝายน้ำล้นที่สร้างขึ้นระหว่างเขานาถากับเขาภูผาฉัตร นำน้ำเหนือฝายนี้ลงลงมาไปตามเหมืองตาฉิ่งสู่ที่ราบต่ำทางทิศตะวันตกเพื่อใช้ในการเกษตรกรรม

การชลประทานเพื่อการเกษตรในสมัยสุโขทัยนั้น เมื่อมีการขยายชุมชนขึ้นจากวัดพระพายหลวงมาขึ้นชุมชนสุโขทัยระบบการควบคุมน้ำเลี้ยงของชุมชนวัดพระพายหลวงจึงใช้การใส่ฉลวง คือสันเขื่อนน้ำทางตะวันตกและตะวันออกของวัดพระพายหลวง ทำให้ชุมชนสุโขทัยยังทำเกษตรกรรมได้ในบริเวณทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ของเมือง ดังคำในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๙๓๕ "...เมืองตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีพิหารปุศู มีพระเสถียร มีน้ำพรมมากป่าพสุ มีไร่ มีนา มีคันคาง มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีป่าม่วง มีป่าขาม ลุงมาศแก้ว เมืองคันฉลวงสุโขทัยนี้ มีตลาดปศาน มีพระฉลวง มีปราสาท มีน้ำพรมพร้าวป่าพรมกลาง มีไร่ มีนา มีคันคาง มีบ้านใหญ่/บ้านเล็ก เมืองหัวฉลวงเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎี พิศาร ปุศูฉลวง มีศรีตงศ์ มีป่าพรวร ป่าตาง มีป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโลก มีพระขลุ่ยศรี เทพกลาในเขานาถนั้น..."

แหล่งน้ำใช้ในการชลประทานบริเวณทิศเหนือเมืองสุโขทัย มีฉลวง ๒ ลักษณะด้วยกัน คือน้ำจากสระต่างๆและน้ำจากถนนลาด

น้ำจากสระต่างๆ (สระหัว) ในเมืองสุโขทัยมีสระน้ำที่สามารถบรรจุน้ำได้ไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ลูกบาศก์เมตร จำนวน ๘๐ สระ น้ำจากคูเมืองจะไหลเข้าสู่สระต่างๆ ตามบริเวณที่มีชุมชนอยู่อาศัย โดยมีความกว้างใหญ่ จำนวน ๔ สระทั้ง ดังนี้

สระหัวเขิน ฉลวงทางทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุ มีขนาดกว้าง ๘๒ เมตร ยาว ๒๘๓ เมตร ลึก ๓ เมตร สามารถกักเก็บน้ำได้ ๓๙,๘๖๘ ลูกบาศก์เมตร

สระหัวหลวง ฉลวงทางทิศตะวันออกของวัดมหาธาตุ มีขนาดกว้าง ๑๙๘ เมตร ยาว ๘๐๐ เมตร ลึก ๓ เมตร เก็บกักน้ำได้ ๕๖๓,๙๘๘ ลูกบาศก์เมตร เกา่งกลางเป็นที่ตั้งของวัดสระหัวหลวง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง เมื่อคราวเสด็จทอดพระเนตรเมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ไว้ว่า ตอนแรกที่พระองค์ประจักษ์แรกฉลวงได้คือคือน้ำในสระหัวหลวงไหลล้นไว้เป็นพานบนเนินทางลาดคือคันกัน

สระหัวครกขม ฉลวงทางทิศเหนือของสระหัวเขินและวัดมหาธาตุ มีขนาดกว้าง ๒๑๖ เมตร ยาว ๘๑๙ เมตร ลึก ๓ เมตร รับน้ำได้ ๒๒๒,๕๐๘ ลูกบาศก์เมตร เกา่งกลางเป็นที่ตั้งของวัดสระศรี

สระหัวกล ฉลวงทางทิศเหนือของพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง มีขนาดกว้าง ๘๖.๙๘ เมตร ยาว ๒๑๘ เมตร ลึก ๓ เมตร กักเก็บน้ำได้ ๓๙,๑๑๘ ลูกบาศก์เมตร

น้ำในสระทั้งเหล่านี้จะระบายไปยังสระหัวอื่นๆภายในเมือง โดยเริ่มจากทางสำนักทิศตะวันตกมาสู่สำนักทิศตะวันออก โดยการวางท่อระบายน้ำคั่นกันระหว่างสระต่างๆ จากการขุดค้นโบราณสถานในเมืองสุโขทัย พบท่อระบายน้ำบริเวณวัดมหาธาตุด้านเหนือ เป็นท่อนดินเผาเคลือบ ปากท่อกว้าง ๔๘ เซนติเมตร ปลาท่อขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๘ เซนติเมตร และพบอีกแห่งหนึ่งที่ถนนกำแพงวัดมหาธาตุด้านใต้ พบท่อที่มีขนาดเท่ากันโดยตลอด ส่วนหัวและปลาท่อทำสวนต่อกันไว้ส่วนสระน้ำเล็กๆจะไม่มีการระบายน้ำลงคันกัน ฉลวงเพียงน้ำฝนตามฤดูกาล จึงไม่มีน้ำขังฉลวงตลอดทั้งปี จึงต้องมีการขุดลอกตามาใช้ฉีดสวนหนึ่งคัน

ฝายน้ำ หัวใจ สระหัวใหญ่ คำว่า **สระหัวใหญ่** เป็นภาษาเขมร แปลว่า บ่อมหัศจรรย์ คงเป็นความหมายของฝายที่มีน้ำตลอดทั้งปี

น้ำจากแหล่งน้ำมาลาด เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคในเมืองสุโขทัย การดูแลเจอน้ำมาลาดในบริเวณเมืองสุโขทัยจะต้องเจาะลงไปที่มีความลึกมากกว่า ๕ เมตร จากการศึกษาและเปรียบเทียบข้อมูลน้ำในการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ พิษณุโลกที่มีใช้กันที่มีลักษณะเป็นบ่อน้ำ ลึกกว่า ๕ เมตร และบางแห่งมีหินก่อเสริม กระทั่งน้ำถูกส่งตามบริเวณต่างๆของเมืองสุโขทัย

เป็นที่สังเกตว่า ปริมาณน้ำในบ่อน้ำแต่ละพื้นที่ อาจมีความสัมพันธ์กันปริมาณประชากรในชุมชนที่อาศัยในบริเวณนั้นๆ ในบริเวณทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย ไม่มีสระวังหรือสระเก็บน้ำขนาดใหญ่ แต่พบว่าบ่อน้ำค่อนข้างหนาแน่น จำนวนถึง ๗๖ บ่อ ขณะที่กลางเมืองสุโขทัยมีเพียง ๒๓ บ่อ ทางด้านทิศเหนือเป็นอีกบริเวณที่มีบ่อน้ำหนาแน่น โดยพบถึง ๒๖ บ่อ ซึ่งจากสภาพใต้น้ำในบริเวณทางทิศตะวันตกและทิศเหนือของเมืองซึ่งพบปริมาณบ่อน้ำค่อนข้างหนาแน่น มีชุมชนลุ่มต่ำลึกลงกว่าพื้นที่ทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ที่พบจำนวนบ่อน้ำไม่มากนัก โดยสันนิษฐานว่าบริเวณนี้คงใช้เป็นที่เกษตรกรรม

นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำที่สร้างขึ้นภายหลังบ่อน้ำที่ขุดขึ้นส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตโบราณสถาน หรือบริเวณวัด โดยทางด้านทิศตะวันตกของเมืองก็ปรากฏว่ามีบ่อน้ำหนาแน่นเช่นกัน

ด้วย ในการสำรวจบ่อน้ำตาม กรมศิลปากรได้ทำการขุดลอกบ่อน้ำตามบางแห่งพบว่า เป็นหลุมขุด โดยเป็นหลุมขุดโดยมีรางเหล็ก มีแห่งหนึ่งขุดไม่ลึกอย่างใด ในชั้นดินของบ่อน้ำขุดลึกลงจากผิวดิน ๕-๖ เมตร มีซากต่างๆดังนี้ เมื่อขุดแล้ว เมื่อขุดลึก ๓-๔ เมตร เหนือชั้นดินประมาณ ๗-๘ เมตร สันนิษฐานว่าอาจเป็น ฝายกุย คือฝายของพระทรงษ์ ตามพระธรรมวิธีที่กำหนดให้พระทรงษ์ต้องมีการขุดบ่อน้ำโดยเจาะ

สรุปปัญหาภูมิศาสตร์โบราณคดี

จากสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แสดงให้เห็นว่า ท่าเรือที่ตั้งของเมืองสุโขทัยขึ้นตั้งอยู่บนที่ราบลาดเชิงเขาป่า มีลำธารที่ไหลมาจากทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นพื้นที่ภูเขา ทางทิศตะวันออกของเมืองเป็นแนวน้ำขนาดใหญ่ ทำให้เกิดในลำน้ำ *เมืองสุโขทัยกับสิ่งแวดล้อม* มีชุมชนเขาเป็นฉากบังตาทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ มีการสร้างคูเมืองกำแพงเมือง มีระบบการจัดผังเมืองเป็นบ้าน เป็นเมือง เขตสวนไร่นา บ้านใหญ่ บ้านเล็ก ความสูงทางด้านน้ำขึ้นที่แพร่หลายในเขตมณฑลโคกจันทน์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้ถูกนำมาใช้ก่อสร้าง ชื่อน้ำไปทางทิศตะวันออก ผ่านคูเมืองและพื้นที่ใช้ประโยชน์ต่างๆ ก่อนไหลลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำอม

ระดับความลาดเอียงในเมืองสุโขทัยที่มีความสูงถึง ๓-๕ เมตร ล้อมกันแม่น้ำไม่ใสจึงคงมีการขุดสระน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆโดยเฉพาะในการเกษตรกรรม ทำให้ดินมีความชุ่มชื้น สามารถปลูกหมากม่วง หมากขาม ป่าแก้ว ป่าตาง สวนหมากสวนพลู ทั่วทุกแห่ง เมืองสุโขทัยจึงร่มเย็น ชาวสุโขทัย งามดังนกหัส

คนสุโขทัยมีการขุดบ่อน้ำขึ้นที่สระลาดเป็นจากใต้ดินขึ้นมาใช้เฉพาะพระหลาย โดยไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการขุดบ่อน้ำใช้จำนวนมากเช่นเดียวกับเมืองโบราณอื่นๆในประเทศไทยแล้ว จึงแสดงว่าระบบการดูแลรักษาของชาวสุโขทัยขึ้นก้าวหน้ากว่าสังคมอื่นๆ

เมื่อศึกษาถึงการออกแบบการวางผังเมือง ถนนทางเดิน ซอยถนน ตลอดจนการเบรคคิดผังโบราณวัตถุต่างๆ สถาปัตยกรรมและอาคารศาสนสถานสุโขทัย ก็มีผังเมืองในระดับแนวปากน้ำคือขึ้นเมืองขึ้น ๆ ที่รวมสมัยเดียวกัน ผสมเป็นประจักษ์พยานเป็นได้ชัดว่า เมืองสุโขทัยมีดี และแพร่หลายเป็นที่ขึ้นของของชาวเมืองนครศรีธรรมราช เมืองเชียงใหม่ เมืองบ้าน ฯลฯ จึงเขียนตำนานออกของชาวเมืองสุโขทัยในนามพระทรง เป็นเอกสารที่เห็นชัดเจนชัดก็จะมีการขุดบ่อน้ำเพื่อใช้ในบริเวณชุมชนเมืองขุนแผนเท่านั้น ที่กล่าวว่าเจ้าเมืองสุโขทัยออกจมน้ำต้องนำชีวิตนางแก้วศรีไปขาดปากขัดคอกเมือง เศรษฐีขุนช่างค้ำเพียงแห่งเดียว

< ย้อนกลับ ต่อไป >

หน้าหลัก	เกี่ยวกับเรา	ติดต่อเรา	คลังภาพกิจกรรม	คลังวีดิทัศน์	ประชาสัมพันธ์ควรรู้	เอกสารดาวน์โหลด
	วิสัยทัศน์และพันธกิจ	การติดต่อ	ข่าวกรมศิลปากร	ทั่วไป	สอบถามข้อมูล	คลังภาพทรงคุณค่า
	ประวัติและบทบาทหน้าที่	องค์กรวิสัยทัศน์	บริหารกิจการ	โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ	แบบสำรวจ	กระดานสนทนา
	โครงสร้างและบุคลากร	แผนที่	พิมพ์ข่าว	วิสัยทัศน์	แบบสอบถาม	e-Book

ติดต่อเรา
 0-2224-2050
0-2224-4702

บริการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหอศิลป์